

de Terebinth

VERENIGING VOOR FUNERAIRE CULTUUR

WEE JE GEBEENTE (2)

Bert Pierik heeft in het vorige nummer een onderhoudend artikel geschreven over het omgaan met stoffelijke resten uit geruimde graven. Hij geeft een paar voorbeelden uit het buitenland en doet suggesties hoe we dit in Nederland kunnen realiseren.

De aanleiding om in de pen te klimmen was dat ik het najaar de rooms-katholieke begraafplaats van Amersfoort bezocht. Dat deed ik op uitnodiging van Louis Rouppe van der Voort, die zitting heeft in het bestuur van de begraafplaats. Hij is tevens actief Terebinthlid.

Ik was niet alleen onder de indruk van de serene rust op deze begraafplaats, maar bovenal van de manier, waarop men de stoffelijke resten uit geruimde graven netjes in een beenderkist doet en deze voorziet van een nummer en vervolgens in een lege grafkelder bijzet. De Terebinth moet deze begraafplaats zeker een keer bezoeken.

Wim Vlaanderen

STUDIEDAG FUNERAIR ERFGOED

Op 11 april werd in de sfeervolle Pieterskerk te Utrecht de studiedag Funerair Erfgoed gehouden. De dag was georganiseerd door de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond met medewerking van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg

(RDMZ), de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB) en Vereniging de Terebinth.

In de eerste lezing voerde Wim Cappers de ruim honderd aanwezigen in vogelvlucht door drieduizend jaar funeraire cultuur. Met dia's verduidelijkte hij zijn voorbeelden en met prikkelende vragen nam hij een voor-schot op de discussie. Zo vroeg hij zijn gehoor naar aanleiding van het met graffiti overdekte grafmonument van Jim Morrison of grafschennis deel uitmaakt van de funeraire cultuur.

Herhaaldelijk bepleitte hij dat funeraire objecten niet afzonderlijk bekeken moeten worden, maar als onderdeel van een cultuurlandschap. Dan vormen de algemene en rooms-katholieke begraafplaatsen in Zutphen samen met de Berkelpoort als overblijfsel van de vesting, een parkje en de rivier de Berkel een eenheid: een cultuurlandschap.

Wegens ziekte moest de lezing van landschapsarchitecte Ada Wille vervallen, en hield Ypie Attema van de RDMZ haar lezing Tempus fugit, dat de tijd vervliegt betekent. Centraal stond de vraag wat we sinds 1985, toen funeraire objecten nadrukkelijk bij het culturele erfgoed werden betrokken, met onze kerkhoven en begraafplaatsen hebben gedaan.

Ze memoreerde talrijke initiatieven van particulieren en gemeentes en noemde ook het Monumenten Inventarisatie Project en het Monumenten Selectie Project, waarmee de RDMZ een deel van het funeraire erfgoed in

de jaren tachtig en negentig in kaart heeft gebracht. Stonden er eerst een kleine 150 funeraire objecten op de monumentenlijst, dankzij deze projecten zijn er ongeveer 500 geselecteerd.

Die objecten staan dan wel op de lijst, maar hun waarde wordt nog onvoldoende erkend. IJkpunten geven inzicht in de bescherming, maar niet omschreven is wat precies beschermd wordt en waarom.

Als een begraafplaats of kerkhof beschermd is, hoort daar dan bijvoorbeeld ook een windsingel, een haag, een hekwerk of een lijkenhuisje bij? Daarom heeft de RDMZ voorbeeldprojecten opgestart, onder meer in de gemeente Zeist, om in samenwerking met alle belanghebbenden een blauwdruk te ontwikkelen.

Tot slot bepleitte mevrouw Attema de oprichting van een Platform Funeraire Cultuur.

's Middags gaf het architectenkantoor Braaksma & Roos uit Den Haag een toelichting op de restauratie van de joodse begraafplaatsen in Den Haag en Ouderkerk aan de Amstel. De twee sprekers gingen aan de hand van dia's in op de techniek van het restaureren en de keuzes die daarbij aan de orde komen.

Het blijft niet bij deze ene waardevolle studiedag, want volgend voorjaar is de tweede in het vooruitzicht gesteld, waar het beleid en beheer van de LOB ten aanzien van funeraire cultuur centraal staan.

Rita Hulsmans

E-mail: info@begraafplaats.net

www.uitvaartinformatie.nl

www.rouw.nl

www.crematorium.nl

www.begraafplaats.net

www.begraafplaats.net

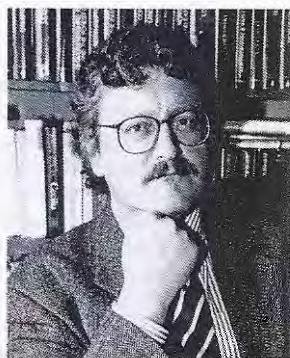
...De bezoekers aan onze sites (ruim 235.000 in 2001) bieden wij veel onafhankelijke informatie voor-, over- en na de uitvaart. Met behulp van onze unieke uitvaart-encyclopedie kunnen zij o.a. informatie verkrijgen over begraven. Op onze speciale afdeling voor begraafplaatsen presenteren zich al een reeks van Nederlandse begraafplaatsen. Maar men vindt er ook tientallen fotoboeken van buitenlandse begraafplaatsen.

Onze sites bieden ook gemeentes, ondernemingen, verenigingen stichtingen de mogelijkheid tot informeren, adverteren en leden of donateurs te werven.

Homepage plaatsing vanaf € 18,- p.m.
Adresvermelding vanaf € 5,- p.m.

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30
8932 HS Leeuwarden
T. (058) 213 97 07
F. (058) 216 01 94

VAN DE VOORZITTER

In tegenstelling tot wat in het laatste nummer van de Terebinth werd aangekondigd, niet de eerste gastcolumnist, maar toch nog een woord van de voorzitter.

Een en ander is wenselijk naar aanleiding van de studiedag Funeraire Erfgoed die op 11 april

jongstleden werd gehouden in samenwerking met de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB).

De RDMZ heeft op die dag aangekondigd een duidelijk en actief beleid op het gebied van begraafplaatsen te zullen formuleren, een beleid met financiële consequenties. Bovendien gaat men uit van een langjarig beheer dat onder meer een beheersplan inhoudt in samenwerking met alle betrokken instanties.

Allerwegen is gehamerd op de noodzaak tot samenwerking, wil dit beleid een succes worden. Alle belanghebbenden en kenniscentra zullen hierbij ingeschakeld worden. De Terebinth niet in het laatst, maar natuurlijk ook de LOB, de katholieke en protestantse kerken, het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap en anderen. De Terebinth wenst, nog meer dan voorheen, deze samenwerking actief mede gestalte te geven, met respect voor elkaars (geloofs)opvattingen.

Dat houdt in dat we als vereniging inmiddels de tweede fase van ons beleid zijn ingegaan. Was de Terebinth voorheen vooral gericht op signalering van knelpunten bij het behoud en de documentatie van begraafplaatsen, nu is het zaak een van de belangrijkste onderdelen van onze doelstelling te realiseren: het behoud van monumentale begraafplaatsen gebaseerd op een door alle betrokken organisaties opgesteld en ondersteund beleidsplan.

Deze opzet slaagt alleen wanneer de Terebinth en haar leden zich openstellen voor dialoog. Het is daarbuiten geen boze wereld meer, maar een omgeving waar ieder inziet dat men gezamenlijk moet optrekken om een verantwoord behoud van de funeraire cultuur te realiseren.

De Terebinth wordt meer en meer aangesproken op haar expertise. Een expertise die we niet altijd waar kunnen maken. Dat is geen beletsel, maar we moeten weten waar onze grenzen liggen, en dat ook duidelijk kunnen maken aan de buitenwereld.

Nog een laatste opmerking. Het bestuur bestuurt. Dat mag een gemeenplaats zijn, maar het betekent ook dat het bestuur zich concentreert op het beleid en dat het zich daarin door de leden gesteund wil zien. Een zaak van groot belang, willen we ons in de komende jaren kunnen handhaven als serieuze gesprekspartner.

Wim Meulenkamp

ONDERGRONDS RUIJEN, BOVENGRONDS HERGEBRUIKEN

20

Doorgaans verdwijnen bij het ruimen van graven ook de gedenktekens van de begraafplaats.

In de serie 'Een tweede leven' pleit Wim Cappers voor het scheiden van deze zaken. Via hergebruik kan funeraire cultuur vaker dan vroeger worden bewaard

VERENIGINGSNIEUWS

22

BIJZONDERE KRUISVORMEN OP IERSE GRAFMONUMENTEN

26

De zomervakantie staat weer voor de deur. Wie naar Ierland gaat, kan een bezoek brengen aan de St. Canisiuskerk te Kilkenny. Daar zijn tientallen gedenktekens te bewonderen.

Frans Renssen gaat in op versieringen in de vorm van kruisen

PUBLICATIES

28

EXCURSIES

30

AGENDA

32

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement:

Het lidmaatschap kost personen minimaal 17,50 euro, elke huisgenoot 7 euro en organisaties 57,50 euro per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor 17,50 euro. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten 2,50 euro per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau: Henk van Laar, Molenweg 2, 3911 SH Rheden, tel: 0317-616072, Homepage: www.gedenkboek.nl/terebinth, henkvanlaar@zonnet.nl

Kopij wordt in Word 97 via e-mail of op floppy aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden op papier aangeleverd. De inleverdata voor 2002 zijn 28 juni en 24 oktober. De verschijningsdata zijn 1 september en 1 december.

Advertenties en inlegvellen: Redactie: 010-4212762
Redactieadres: Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, E-mail: terebinth@box.nl

Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter, Rita Hulsman en Bert Pierik

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredactie: Wim Cappers

Illustraties: Bert Pierik (voorp., (gehakelde Aurelia in Middelburg), 21, 23, 28, 31, 32), Puck Kooij (p. 30)

Overneming: Artikelen en foto's mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.
ISSN: 1382-5259

de Terebinth, jaargang XVI, aflevering 2, juni 2002

ONDERGRONDS RUIJEN, BOVENGRONDS HERGE- BRUIKEN

Veel mensen geloven in een leven na de dood. Aangezien stoffelijke overschotten, gedenktekens, begraafplaatsen en crematoria eveneens komen en gaan, kan de vraag worden gesteld, of voor beenderen, as, urnen, graftekens en laatste rustplaatsen ook een tweede leven is weggelegd.

De serie 'Een tweede leven' handelt kortom over hergebruik als bijdrage aan het behoud van onze funeraire cultuur.

Deze vierde bijdrage geeft voorbeelden van gedenktekens en gebouwen op begraafplaatsen, die vanwege het ruimen van graven of de verouderde vormgeving hun functie dreigen te verliezen. Of is voor karakteristieke exemplaren uit het stenen archief ter plekke een tweede leven in de vorm van funeraire cultuur weggelegd?

Enkele maanden geleden zijn er twee studiedagen gehouden over de opstallen van begraafplaatsen en crematoria. Terwijl het ene symposium zich richtte op het behoud van funeraire cultuur, lanceerde het andere vernieuwende ideeën voor funeraire architectuur. Tijdens de gedachte-wisselingen werden de dilemma's zichtbaar, waarvoor eigenaren van begraafplaatsen en crematoria zich bij het beschermen van funeraire cultuur zien gesteld.

Op 28 maart werd in het Nederlands Architectuurinstituut te Rotterdam de uitslag bekend gemaakt van de ideeënprijsvraag 'Uitvaartcultuur als Ontwerpogave' voor leerlingen van bouwacademies. De eerste prijs ging naar Pieter Bas Zwaga van de Academie van Bouwkunst Groningen, die onder het Prins Clausplein bij Den Haag, een van de voorgeschreven locaties, een begraafplein had getekend inclusief een gebouw met ruimtes voor afscheid nemen en een crematorium. De zwevende rijstroken geven het geheel het sacrale karakter van een kathedraal.

Natuurlijk krijgt een ideeënprijsvraag pas alle ruimte, als de funeraire architectuur op een nieuwe plek worden gesitueerd. M.L. Meuris, directeur van de Nieuwe Ooster in Amsterdam, legde de aanwezigen echter het praktische probleem voor wat

te doen met architectuur op een bestaande begraafplaats, die niet meer lijkt te voldoen aan de eisen van deze tijd. Op deze gemeentelijke begraafplaats uit 1894 is in 1939 voorbij de ingang een gebouw neergezet met een hal, twee wachtportalen en wachtkamers en een aula. Na de plechtigheid kon de rouwstoet via de twee bronzen deuren aan de achterzijde van de aula naar het graf lopen. In overeenstemming met de moderne architectuur van de jaren dertig is het gebouw niet als afscheidsruimte herkenbaar. Bij de sobere uitstraling past niet de huiskamerachtige inrichting, waaraan nabestaanden tegenwoordig behoefte hebben. De vraag is, of de beheerder al dan niet met deze eigentijdse wensen rekening moet houden.

In eerste instantie kan het standpunt worden ingenomen, dat een beheerder met de tijd moet meegaan. Begraafplaatsen, crematoria en andere uitvaartinstellingen zijn tenslotte dienstverlenende organisaties. Nabestaanden dienen zich in afscheidsruimtes op hun gemak te voelen. Zoals katholieke kerken ten tijde van het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren zestig van alle beelden en andere roomse opsmuk zijn ontdaan, zo zouden ook Perzische kleedjes en andere huiselijke objecten desgewenst in het afscheidsgebouw op de Nieuwe Ooster een plek moeten krijgen.

Anders gezegd, als nabestaanden geen prijs stellen op een postmodern feestje na afloop van een uitvaart, maar kiezen voor de aloude koffie met cake, dienen ze dit laatste ook geserveerd te krijgen.

Dit standpunt is met name verdedigbaar in plaatsen, waar maar één begraafplaats aanwezig is. Een aanpassing van de inrichting van een karakteristiek gebouw zou zelfs een typerend voorbeeld van een veranderende houding tegenover de dood kunnen worden genoemd. Als materiële uitdrukking daarvan zijn ook de aanwezigheid en de inrichting van funeraire gebouwen geen onveranderlijk gegeven. Dankzij een vernieuwd interieur krijgt funeraire architectuur een tweede leven.

Voor Amsterdam ligt de keus genuanceerder. In deze grootste stad van Nederland bevinden zich tal van begraafplaatsen en crematoria. Ze zijn aangelegd en gebouwd in diver-

se periodes en hebben elk hun eigen sfeer. Beheerders kunnen van deze verschillen gebruik maken, door het eigen karakter van de begraafplaats of het crematorium te benadrukken. Terwijl de particuliere begraafplaats Vredenhof een laatste rustplaats voor het volk was en is, kan de Nieuwe Ooster zich profileren als een gedenkpark met meer voorname uitstraling. Zo trekt elke plek onder andere via de daar aanwezige specifieke funeraire architectuur een eigen publiek.

Het vraagstuk, hoe om te gaan met monumentale gedenktekens, kwam aan de orde op 11 april, toen verschillende organisaties waaronder Vereniging de Terebinth in Utrecht de studiedag 'Funerair erfgoed' hielden. De aanwezigen vroegen zich niet alleen af, wat er de afgelopen vijftien jaar was bereikt. Maar ook werden er verschillende inhoudelijke en procedurele voorstellen gedaan om het bewaren van waardevolle kerken, kerkhoven, begraafplaatsen en crematoria of elementen daarvan in de toekomst structureler te benaderen. Rita Hulsman doet op pagina 18 van dit nummer uitgebreider verslag van deze studiedag.

De bevlogen bijdragen van de lezinghouders werden kritisch tegen het licht gehouden door W.G.H.M. van der Putten, voorzitter van de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB). Deze vereniging van eigenaren van begraafplaatsen houdt hij zich in de eerste plaats bezig met het scheppen van ruimte voor lijkbe-zorging. De Handleiding Opgraven en Ruimen, die de LOB in 2001 samenstelde en waarvan in de rubriek Publicaties een bespreking is opgenomen, stelt, dat een begraafplaats in de eerste plaats er toe dient om lijken te begraven en asbussen bij te zetten.

Vervalt het recht, dan wordt volgens de Handleiding het graf geruimd en opnieuw uitgegeven.

Hoewel de houder van de begraafplaats eigenaar is en blijft van het gedenkteken, adviseert de LOB beheerders om rechthebbenden de gelegenheid te geven de grafbedekking kort voor of na het verlopen van de termijn op te halen. Na ruiming van het graf mag de houder het gedenkteken verplaatsen, elders opslaan, vernietigen en het afval afvoeren.

De LOB heeft gelukkig ook oog voor

EEN TWEEDE LEVEN

de eventuele monumentale waarde van gedenktekens. In dat geval moet de overheid of een vereniging volgens de Handleiding voor de kosten van het behoud opdraaien. Eventueel kan een graf opnieuw worden uitgegeven onder de voorwaarde, dat het monumentale gedenkteken in stand blijft.

Zo bevinden zich op de katholieke begraafplaats Sint Barbara te Amsterdam, die in 1893 is ingewijd, twee neogotische gedenktekens uit het begin van de 20ste eeuw. Nadat de grafrechten waren verlopen, zijn de graven geruimd, maar de graftekens zijn vanwege hun karakteristieke uiterlijk blijven staan. De graven zijn opnieuw uitgegeven. Op de monumenten staan in plaats van de namen van de oorspronkelijk daar begraven liggende personen de namen van overledenen, die de nieuwe rechthebbende daar ter aarde heeft laten bestellen.

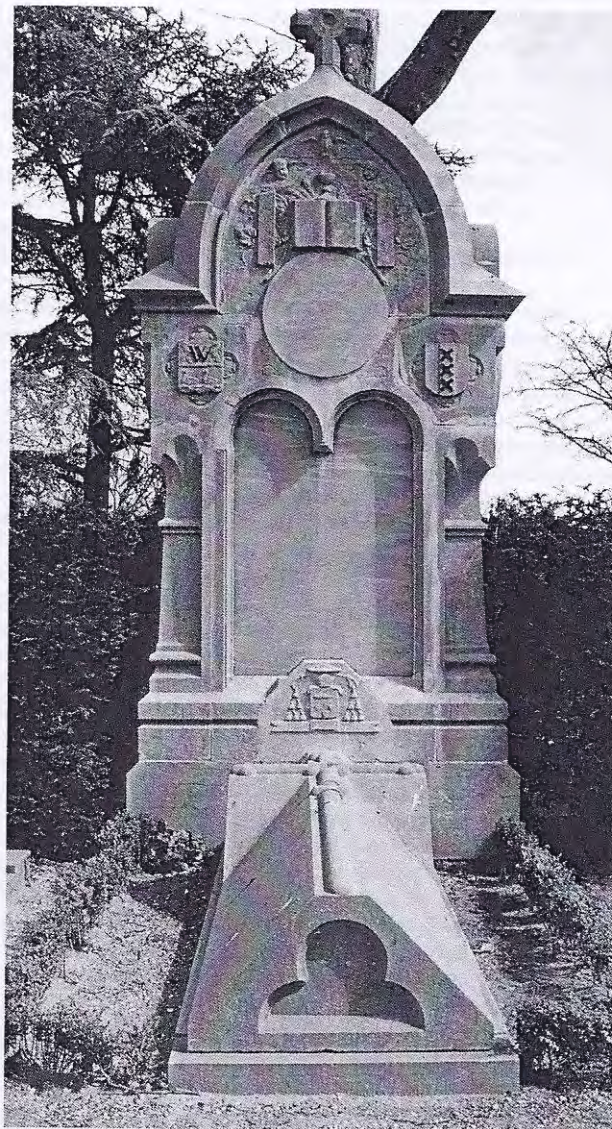
In beginsel is het cultuurhistorisch aanzien van een laatste rustplaats gebaat bij het bewaren van monumentale gedenktekens op de oorspronkelijke plek. Uit het oogpunt van efficiënt beheer zal dit niet altijd mogelijk zijn. Worden waardevolle gedenktekens verplaatst, dan moet de oorspronkelijk situatie in woord en beeld zijn gedocumenteerd.

Op de katholieke begraafplaats te Groenlo, die in 1906 is geopend, bevond zich bijvoorbeeld een monument, dat na het vervallen van het grafrecht is verplaatst naar het strooiveld. Nabestaanden kregen behoefte aan een symbolische plek, waar ze de overledene konden gedenken. Aan het monument kunnen nu naamplaatjes worden bevestigd van degenen, die hier zijn verstrooid. Is hergebruik op de begraafplaats onmogelijk, dan kan een gedenkteken van bijzonder funerair belang een plek krijgen in het Nederlands Uitvaartmuseum.

Terugblikkend op de twee congressen kunnen verschillende conclusies worden getrokken. Natuurlijk dient funerair architectuur vernieuwend te zijn in de zin, dat ze eigentijdse ideeën voor het laatste afscheid vertaalt in nieuwe vormgeving. Tegelijk dienen architecten rekening te houden met de houding tegenover de dood in het verleden en de toekomst. Enerzijds zal veel nieuwe architectuur een plek krijgen op bestaande begraafplaatsen of terrei-

nen van crematoria. Anderzijds veranderen wensen over het gebruik van gebouwen na verloop van tijd. Zeker architecten, die zich met het gevoelige onderwerp van de dood bezighouden, dienen bij het ontwerpen rekening te houden met het feit, dat hun gebouwen door herinrichting of uitbreiding een tweede leven moet kunnen krijgen.

Wat de gedenktekens betreft is het van belang deze meer dan vroeger te beschouwen als opstal, die niet vanzelfsprekend verdwijnt, als de grafrechten zijn vervallen. Een vergelijking met de bebouwing in een stad of een dorp kan dit gezichtspunt verduidelijken. Wanneer mensen verhuizen, wordt de woning zelden of nooit afgebroken. De nieuwe bewoners richten hun nieuwe huis naar eigen smaak in en vervangen het naambordje op de voordeur. Zo blijft het stads- en dorpsgezicht grotendeels intact. Gedenktekens op begraafplaatsen, die tegenwoordig het stenen archief van een leefgemeenschap worden genoemd, kunnen op gelijksoortige wijze worden benaderd. Zoals de LOB voorstelt, kan funerair cultuur behouden blijven, door alleen de persoonsgegevens op een monumentaal grafteken te veranderen. Zo krijgt karakteristieke opstal een tweede leven, door bij ondergronds ruimen eerst na te denken over de mogelijkheid van bovengronds hergebruiken.

Oud grafmonument op St. Barbara in Amsterdam gereed voor hergebruik

Wim Cappers

VERENIGINGSNIEUWS

BESTUURSFUNCTIES

Voorzitter: Wim Meulenkamp, 030-2731947; secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256, e-mail, ieverbeek@hetnet.nl; penningmeester: Martin van den Broeke, 070-3563943; public relations: Rolf Cap-tijn, 055-3602985

VAN DE BESTUURSTAFEL

Tijdens de laatste bestuursvergaderingen is vooral gesproken over de nieuwe beleidslijn die volgens het bestuur nodig is. Na het derde lustrum en vooral na de ervaringen opgedaan tijdens de studiedag over funeraire cultuur van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, Vereniging de Terebinth, de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen en Rijksdienst voor de Monumentenzorg is het volgens het bestuur daarvoor nu de tijd aangebroken.

We zijn inmiddels aanbeland in de tweede fase van ons bestaan als vereniging. We werken nu samen met een aantal andere organisaties voor de zo noodzakelijke bescherming van de funeraire cultuur. Hiervoor is een nieuwe vorm nodig en nieuwe beleids- en beheersplannen. Dit zal de komende tijd alle aandacht en energie van het bestuur en de leden gaan vragen. Zonder de medewerking van alle leden van de vereniging komt een dergelijk beleid immers niet van de grond. In de column van de voorzitter leest u het duidelijke standpunt van het bestuur in deze.

Op onze zogenoemde Parkdag in maart zijn we uitvoerig voorgelicht door een deskundig jurist over de voor- en nadelen van het werken vanuit de stichting en de vereniging. Ook hierover beraadt het bestuur zich verder.

Een probleem blijft het nu al lange tijd ontbreken van een penningmeester in het bestuur. Martin van den Broeke moest toch in het begin van het jaar afhaken. Gelukkig heeft Ad Meijer het een en ander zo goed mogelijk opgevangen. Maar er is nog steeds een achterstand. Het is wel mogelijk hiervoor een bureau in de arm te nemen, maar dat gaat de vereniging al gauw een paar duizend euro kosten. Nogmaals het verzoek of er onder onze meer dan 500 leden niemand is die deze taak op zich wil nemen. Wellicht kent u iemand die

dit voor de vereniging wil gaan doen.

Ineke Verbeek

VAN DE EXCURSIECOMMISSIE

De eerste excursie van dit jaar is alweer voorbij. Dit bezoek aan Nijmegen op 13 april was een enorm succes met veel deelnemers! Wel hebben wij hiervan geleerd dat het nuttig is bij de aankondiging een maximaal aantal deelnemers te melden. De belangstelling voor de excursies kan soms groot zijn en in verband met de gemaakte afspraken met de gastvrouwen en -heren van de begraafplaatsen en de beschikbare ruimtes is het moeilijk bij te grote groepen de kwaliteit te handhaven. Indien het maximum aantal deelnemers bereikt is, zal er een reservelijst komen. Wij vragen u ook, niet onaangekondigd te komen, omdat dit niet fair is tegenover de deelnemers die op de reservelijst staan. Om organisatorische redenen verzoeken wij onze leden tevens zich pas aan te melden na de aankondiging in dit blad.

Vooruitziend naar het komende jaar vragen wij onze leden mee te denken over interessante excursiemogelijkheden. Zelf hebben wij een tweedaagse excursie naar een paar Waddeneilanden in gedachte. Dit is op één dag waarschijnlijk niet goed te doen. We zouden graag van u vernemen of daar belangstelling voor is. Elke suggestie vanuit onze leden wordt zeer op prijs gesteld en u wordt verzocht dit voor september door te geven aan Anne Marie van der Wal, telefoon: 038-4544228 of e-mail: harm.wal@planet.nl

Van vroegere excursies zijn soms nog info-mappen beschikbaar. Laura Fokkema is bezig hiervan een inventarisatie te maken, zodat deze eventueel tegen kostprijs kunnen worden besteld. U hoort hierover later meer.

Frank Keene

GEDENKEN IN PROZA EN POËZIE

'En altijd is het zo geweest dat de liefde zijn eigen diepte niet kent dan op het uur der scheiding'.

Deze diepzinnige gedachte van Kahlil Gibran loopt vaak als een rode

draad door de tekst van de rouwadvertentie waarin men het verlies van een dierbaar persoon kenbaar maakt. In de lezing 'Gedenken in proza en poëzie', die Puck Kooij op 23 februari in de aula van de Noorderbegraafplaats in Amsterdam voor een dertigtal leden van de Terebinth hield, stonden rouwpoëzie en -proza centraal. Je bezighouden met een tekst, specifiek toegesneden op de overledene, zelf geschreven of na veel bladeren in gedichten- en citatenbundels, goed genoeg bevonden om rechts bovenin de advertentie te vermelden, geeft vorm aan rouw. De rubriek overlidensadvertenties wordt tot de meest intensief gelezen pagina's van de krant gerekend, en, geruststellend is, zolang je ze kunt lezen sta je er zelf niet bij.

Het zijn vooral gedichten van bekende dichters, zoals J.C. Bloem, Ida Gerhardt, M. Vasalis, M. Nijhoff die gebezigd worden, maar steeds vaker worden citaten van popmusici, cabaretiers, et cetera aangetroffen. Maar ook familieleden en vrienden komen, geroerd door de fatale gebeurtenis, vaak tot dichtertelijke, recht uit het hart gegrepen ontboezemingen. Vaak zelfs richten zij zich persoonlijk tot de overledene als was het een brief die in de hemel bezorgd kan worden. Soms komt men met heel kernachtige, zelfs humoristisch te noemen opmerkingen, zoals 'Leven is de beste voorbereiding op doodgaan en de rest is bullshit'. Soms is de overledene zelf aan het woord en geeft tot troost aan de achterblijvenden mee 'Voor mij is het gemakkelijk, ik ga gewoon dood'. Men maakt gevoels van onmacht, mededogen en verbijstering kenbaar. Er kan ook ongeloof doorklinken, of boosheid in woorden als 'het is te gemeen en oneerlijk'. Bijbelteksten worden veelvuldig in de bladen aangehaald. Velen vinden hierin troost om het onvermijdelijke, het raadsel van de dood te aanvaarden.

Ook op internet kan men zijn gedachten hieromtrent kwijt. Er is een site waarin men een herdenkingsplaats kan inrichten. Dat de techniek voor niets staat is niet geheel waar, want de krant bleek moeite te hebben met het plaatsen van een Turkse tekst. Daarin stonden namelijk leestekens onder en boven medeklinkers. De tekens werden daarom met de hand aangebracht, hetgeen duidelijk zichtbaar was.

VERENIGINGSNIEUWS

Via de overheadprojector toonde Puck Kooij ons overzichten met symbolen die in de overlijdensadvertenties voorkomen. Daarin is een oneindige variatie aan christelijke symbolen, zoals vlinders, rozen, lelies, treurbomen, miskelken, kruisen, palmtakken, engelen en fantasie-symbolen met betrekking tot beroepen, hobby's, sporten, vervoermiddelen, et cetera. Het was grappig te zien hoe doorgewinterde Terebinthers opveren als zij die symbolen zien. Het leek opeens een overijverige schoolklas die wilde laten zien dat zij hun lesje, mede dank zij de vele excursies, goed geleerd hebben.

Puck liet ons verder sheets zien met opmerkelijke, raadselachtige, artistieke en handgeschreven advertenties en de oudste annonce die ze heeft kunnen vinden, namelijk, die uit 1791.

In het begin van de 21ste eeuw leest men soms overlijdensberichten lezen waaruit blijkt iemand in drie eeuwen heeft geleefd. Op ziekte als doodsoorzaak wordt in onze tijd niet diep ingegaan. Men spreekt van een 'slopende ziekte', terwijl men eeuwen geleden de ziekte in al zijn hevigheid beschreef. Zo stierf men

bijvoorbeeld aan 'Geluwziekte met bijkomende bezetting op de borst'. Puck besluit met de mogelijke tekst voor haar eigen advertentie, de dichtregel van J.C. Bloem 'Voorbij, voorbij, o en voorgoed voorbij'. Zij weet dan niet of in deze uitroep opluchting of spijt doorklinkt!

Verslaglegging met medewerking van Josephine Hamelinck en Anne Marie van de Wal

Wim Vlaanderen heeft lezingen gehouden over 'Begraven door de eeuwen heen' in Arnhem, Avereest en Gouda. De laatste twee lezingen werden afgesloten met een bezoek aan de plaatselijke begraafplaats.

VERGEZICHTEN EN ZICHTLIJNEN

Op 23 maart had op de Noorderbegraafplaats in Hilversum een recobijeenkomst plaats. Naast ongeveer 25 vertegenwoordigers van de regio's waren zes afgevaardigden aanwezig van stichtingen, die zich lokaal inzetten voor het behoud van monumentale begraafplaatsen. Na afloop gaven zij aan de bijeenkomst als zinvol te hebben ervaren en graag

terug te komen. Zo fungeert onze landelijke vereniging als bindmiddel, waar plaatselijke stichtingen en de Terebinth elkaar kunnen ontmoeten om ervaringen uit te wisselen.

Leon Bok opende de recobijeenkomst met enkele kritische kanttekingen. Hem was gebleken, dat de Terebinth vaak te hulp wordt geroepen door eigenaren van begraafplaatsen. Na een eerste advies verwateren de contacten soms, waardoor de bescherming van funeraire cultuur niet werkelijk van de grond komt. Bovendien hebben reco's niet altijd de noodzakelijke kennis in huis. Zo zullen weinigen een kunsthistorische waardstelling van een gedenkteken kunnen maken. Daarvoor dienen organisaties als de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te worden ingeschakeld. Als bestuurslid besloot hij zijn inleiding met de opmerking, dat Vereniging de Terebinth meer dan voorheen moet samenwerken met andere organisaties. Uit de contacten met het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap is inmiddels gebleken, dat excursies naar joodse begraafplaatsen op zaterdag niet zijn toegestaan. Uit respect voor deze opvatting wil het bestuur van de Terebinth, dat aan dit verzoek gevolg wordt gegeven.

Daarna was het woord aan mr. Frank Mutter, die inging op de juridische aspecten van het beschermen van funeraire cultuur. Zijn lezing werd weldra onderbroken door tal van vragen. Zo hebben reco's te maken met gemeentes, die geen plattegrond van een begraafplaats willen leveren. Op grond van de Wet openbaarheid bestuur is de lokale overheid hiertoe echter verplicht. Uit de levendige discussie valt op te maken, dat aan dit type lezingen grote behoefte is. In dit geval is vooral een algemene inleiding over de werking van het recht noodzakelijk. Pas dan is het zinvol praktische vragen te beantwoorden.

's Middags was er tijd voor de eigenlijke recobijeenkomst. De aanwezigen bepleitten onder andere meer aandacht voor funeraire cultuur in het onderwijs. Het moet niet zo moeilijk zijn een lesbrief voor het studiehuis te maken, die ingaat op de historische en levensbeschouwelijke aspecten van begraafplaatsen. Ook nu werd er weer gewaarschuwd, dat deze activiteit meer dan een eenmalige inspanning vereist.

De dag werd afgesloten met een rondleiding op de Noorderbegraaf-

De voorzitter van de Terebinth overhandigt het eerste exemplaar van Doodse Dingen aan de heer Onno Wiersma van de Rijksdienst voor Monumentenzorg

VERENIGINGSNIEUWS

plaats door beheerder J.C. van Veenendaal. De begraafplaats is in de jaren 1927-1930 aangelegd naar een ontwerp van de bekende architect W.M. Dudok. Hij koos niet voor een landschappelijke maar voor een geometrische inrichting met zichtlijnen, waar aan het eind plaats is voor monumentale gedenktekens. Dit ontwerp doet denken aan de uitbreiding, die L.A. Springer in 1912 tekende voor de algemene begraafplaats Crooswijk te Rotterdam. De zichtlijnen op de Noorderbegraafplaats zijn in de loop der tijd gedeeltelijk volgroeid. Van Veenendaal laat dit struikgewas weghalen om het oorspronkelijke ontwerp weer tot zijn recht te laten komen.

Bijzonder is tenslotte het prachtige entreegebouw, dat na de nodige discussie tijdens een restauratie geel is geverfd. Het is de vraag, of hiermee het oorspronkelijke ontwerp recht is gedaan. In het proefschrift over Dudok van Herman Bergeijk is sprake van witte pleistering. De opzichterswoning staat op dit moment leeg en wacht op een nieuwe bestemming. Reco's opperden, dat hier het Terebinthbureau wel gevestigd zou kunnen worden. Wellicht is het beter dit vergezicht van de reco's en de zichtlijnen van Dudok te verbreden, door op deze fraaie en centraal gelegen plek het bureau te vestigen van een op te richten Platform voor Funeraire Cultuur, waarin verschillende funeraire organisaties samenwerken.

Wim Cappers

PRIJSVRAAG

Jeannette Goudsmit en Rindert Brouwer hebben bij de funeraire reis naar Frankrijk een prijsvraag uitgeschreven. Dit bracht Wim Vlaanderen op het idee om in het verenigingsblad een funeraire prijsvraag te plaatsen met algemene vragen over begraven en begraafplaatsen. Op vraag 7 na hebben alle vragen betrekking op excursies die de Terebinth in de afgelopen vijftien jaar georganiseerd heeft. Dit zijn de vragen:

1. In Londen spreekt men over de Magnificent Seven. Welke begraafplaatsen worden daarmee bedoeld?
2. Waar ligt en hoe heet de grootste begraafplaats van Nederland?
3. Waar ligt de kleinste zelfstandige joodse begraafplaats in Nederland?
4. Bij het begraven in de kerk, dat

alleen voorbehouden was aan vermogende families, viel het woord 'rijke stinkerd' wanneer men bij het begraven een kist openstootte waar nog niet zo lang geleden iemand begraven was zodat er een lijkvlucht naar boven kwam. In welk verband werd 'rijke stinkerd' nog meer gebruikt?

5. Op begraafplaatsen treffen we veel coniferen aan. De meest voorkomende schubconiferen zijn de Thuja en de Chamaecyparis. Wat is het verschil tussen deze twee?

a. welke soort heeft een staande kop en geurt sterk?

b. welke soort heeft meestal een hangende kop en geurt nauwelijks?

6. In Roermond op de begraafplaats Kapel in 't Zand ligt het bekende graf met de handjes. Hier zijn begraven jonkvrouw J.C.P.H. van Aefferden en J.W.C. van Gorkum. Waar werd Van Gorkum geboren?

7a. Waar ligt en hoe heet de grootste begraafplaats van Europa?

7b. Op oude begraafplaatsen vinden we vaak marmeren grafmonumenten? Uit welk land en uit welk gebergte kwam dit marmer?

8. Op welke begraafplaats staat de urn van Wim Kan?

9. Op welke begraafplaats bevindt zich het graf van de volgende oud minister-presidenten:

- Abraham Kuyper
- Hendrik Colijn
- Joseph Cals

10. Op de begraafplaats aan de Kleverlaan in Haarlem staat een prachtig mausoleum. Welke mythologische figuren zijn in het timpaan afgebeeld?

Inzenders die alle vragen goed hebben beantwoord, maken kans op een van de volgende prijzen:

Eerste prijs: een koperen handvat van een doodkist, 150 jaar oud, als deurklopper te gebruiken.

Tweede prijs: een oude gietijzeren grafnummerpaal met een nummer onder de 30, als huisnummerpaal te gebruiken.

Bij meer goede inzendingen heeft een loting plaats.

Stuur uw antwoorden voor 1 juli per post naar: W.Vlaanderen, Kranenburgweg 5, 8024 AC Zwolle of per fax: 038-4531526 of per e-mail: vlaanderen1605@hetnet.nl

Wie een nieuw lid aanbrengt in 2002, krijgt ook een antiek hengsel, zolang de voorraad strekt.

REGIONIEUWS

REGIO 9 Zuidwest-Drenthe

Beilen krijgt een nieuwe begraafplaats langs de doorgaande weg naar Eursing. De huidige begraafplaats kan niet worden uitgebreid in verband met het waterwingebied aldaar. De assistent-reco is beheerder van die begraafplaats.

REGIO 12 Twente

De Twentsche Courant Tubantia van dinsdag 26 maart meldde dat de gemeente Almelo binnen afzienbare tijd gaat ruimen op de begraafplaats 't Groenendaal. Het wordt een zeer zorgvuldige ruiming, mede dankzij het onderzoek van adviesbureau Albers & Guinée, de acties van de regionale vertegenwoordigers van de Terebinth en het inventarisatierapport van de Terebinth waarin ruim honderd waardevolle grafmonumenten werden geselecteerd die behouden zullen worden. Op advies van Albers & Guinée worden de oudste velden in hun geheel bewaard, waarbij overigens wel op opengevallen plaatsen nieuwe graven uitgegeven kunnen worden.

LEDENSERVICE REEKS FUNERAIERE CULTUUR

In mei is dankzij financiële steun van onder andere het Prins Bernard Cultuurfonds een deel Drechtsteden in de reeks Funeraire Cultuur Zuid-Holland verschenen.

De reeks bestaat uit handzame boekjes, royaal geïllustreerd en opgezet in de vorm van routes die per fiets of auto, en in de steden per openbaar vervoer, afgelegd kunnen worden. Met een deeltje in de hand wandelt de lezer langs interessante kerkhoven, kapellen, begraafplaatsen, crematoria, hekwerken, grafmonumenten en treurbomen uit het verleden. Via voorbeelden van hedendaagse graftekens en urnen biedt de reeks tegelijk een handreiking voor een betere zorg voor onze funeraire cultuur in de toekomst.

Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. Na Den Haag, Zwolle, Alblasterwaard en Vijfheerenlanden en de inleiding zullen in 2002 boekjes verschijnen over Amsterdam, Utrecht en Arnhem. De reeks zal minimaal 25 delen omvatten.

Nooit eerder is de funeraire cultuur van Nederland zo uitgebreid beschre-

VERENIGINGSNIEUWS

ven en toegankelijk gemaakt. Nooit eerder is de Nederlandse funeraire cultuur zo integraal benaderd door deze in relatie te brengen met de omgeving, de cultuurhistorie en de kunsthistorie en door lijnen te trekken naar de toekomst. Is het eerste doel van de reeks een bijdrage te leveren aan de verspreiding van kennis over onze funeraire cultuur, het tweede doel is inzicht te geven op de mogelijke keuzes bij begraven en cremëren. Elke uitgave gaat in op zowel historische als actuele ontwikkelingen. De serie geeft belangstellenden daarmee een handreiking om, los van droevige omstandigheden, tijdig na te denken over de vormgeving van hun eigen begrafenis of crematie.

Zo wordt een weloverwogen funeraire cultuur in de toekomst bevorderd.

Terebinthleden kunnen met korting intekenen op de reeks of een aantal delen daarvan.

De winkelprijs is 9,98 euro per deel. De inleiding telt 96 bladzijden en kost 11,98 euro. U betaalt 7,95 euro per deel en 10,98 euro voor de inleiding inclusief verzendkosten als u onderstaande bon invult, kopieert en faxt naar 010-4212762.

Opsturen kan ook: Vereniging de Terebinth, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam.

Formaat: 22x15,7 cm

Omvang: 64 pagina's

Uitvoering: fullcolour omslag, zwart-wit binnenwerk

Illustraties: ongeveer 1 per pagina

Kruist u alstublieft uw voorkeur aan:

o Ik schrijf in voor 24 delen en betaal in totaal 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijgt u gratis

o Ik schrijf in voor 12 delen en betaal in totaal 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijgt u gratis

o Ik schrijf in voor de 4 delen, die in 2002 verschijnen en betaal in totaal 34 euro inclusief verzendkosten

Naam:

Adres:

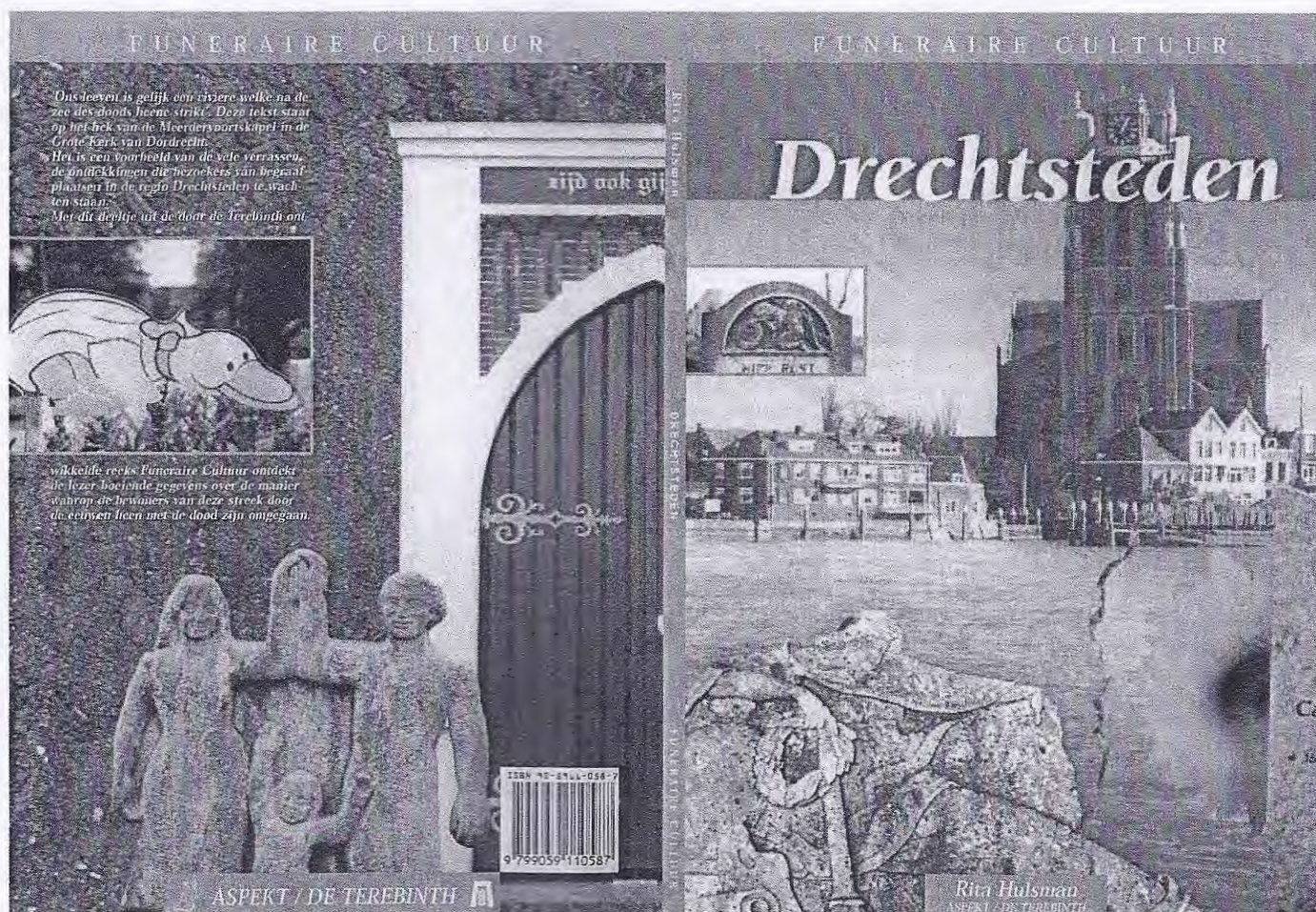
Postcode:

Plaats:

Telefoon:

Datum:

Handtekening:

BIJZONDERE KRUISVORMEN OP IERSE GRAFMONUMENTEN

De kathedrale St. Canisiuskerk te Kilkenny in Ierland dateert uit de 13de eeuw. De bouwactiviteiten zijn in 1202 begonnen onder het episcopaat van Hugh de Rous, de eerste Normandische bisschop en deze zijn waarschijnlijk in 1287 afgerond onder zijn opvolger, bisschop Geoffrey St. Leger. Het is niet het oudste kerkgebouw ter plaatse, want in 1085 en in 1114 zijn twee eerdere godshuizen in vlammen opgegaan. De romaans-gotische kruiskerk is, na de St. Patrick kathedraal in Dublin, de grootste reguliere kerk in het land met een lengte van 65 meter en een breedte van 36 meter. Niet bijzonder omvangrijk ten opzichte van de veel grotere kerken in Engeland en het vasteland van Europa.

Een beschrijving van deze kerk zou in dit blad niet op zijn plaats zijn, als in het gebouw geen unieke collectie van in totaal 81 middeleeuwse grafmonumenten bewaard was gebleven in de vorm van graftombes, epitafen en zerken. Hiervan zijn twee tombes uit de 13de, twee uit de 14de en liefst 29 uit de 16de eeuw. Daarnaast bezit deze kerk een zeer groot aantal zerken, zogenaamde slabs, uit dezelfde periode, het merendeel in sarcofaag- of rechthoekvorm. De verleiding is groot de versiering van deze monumenten in detail te bespreken, maar dat zou te ver voeren. Wel is het van belang iets te zeggen over de oorsprong en de staat, waarin deze zich thans, na diverse herplaatsingen, bevinden.

Ook in de Middeleeuwen was de zorg voor de grafmonumenten niet optimaal. In de Dominicaanse abdij, honderd meter van de kerk gelegen, zijn alle grafstenen gebruikt om de westelijke toren te herstellen. Ook in de St. Canisiuskerk zijn meerdere onderdelen van tombes afkomstig van andere grafmonumenten, maar dit had een andere reden. De grootste ramp overkwam de kerk namelijk door de plundering door de troepen van Oliver Cromwell in 1650. De kostbare marmeren monumenten van onder andere de leden van de adellijke families Ormond, Butler en FitzGerald werden verwoest, naast allerlei gedenktekens van de geestelijkheid. Eerst vanaf 1763 heeft men getracht de restanten weer tot monumenten samen te voegen. Hierbij zijn in de loop van de eeuwen allerlei fouten gemaakt waardoor tot op

heden nog steeds nieuwe vondsten worden gedaan en reconstructies plaatsvinden. In 1857 zijn, na een grondige studie, 57 van de aanwezige middeleeuwse tombes in een werk uitvoerig beschreven.

Het materiaal bestaat voornamelijk uit de, lokaal aan te treffen, kalksteen. 25 zerken zijn van leisteen, die waarschijnlijk in hun geheel als monument zijn geïmporteerd. De namen van leden van de steenhouwersfamilie OTunney zijn op diverse gedenktekens terug te vinden. De teksten en afbeeldingen zijn zowel in reliëf als verdiept aangebracht.

De voornaamste ontwikkeling heeft plaatsgevonden in de eeuwen voorafgaande aan de 16de eeuw. De sarcofaagvorm verdwijnt in de 14de eeuw, daarna zijn er uitsluitend rechthoekige zerken. Het merendeel van de zerken is voorzien van een kruis, overigens géén Latijns kruis, met de heraldische, Franse lelie op de uiteinden. In de tweede helft van de 14de eeuw zijn deze voorzien van een achtarmig kruishoofd, dat steeds vaker is opgebouwd uit delen, verstrengeld en doorregen met koorden, komend vanuit een trapvormig fundament, de calvarieberg. Deze kruisvormvarianties zijn zo apart, dat ze wel een nadere beschrijving waard zijn.

Enkele monumenten zijn voorzien van een Latijnse tekst, maar ook Lombardisch schrift komt voor, evenals oud, Normandisch, Frans. Voor zover er teksten, of gedeelten daarvan, bekend zijn, kan men ver-

onderstellen dat de kruisstaforamenten, als deze op een trapvormige voet berusten, priestergraven markeren.

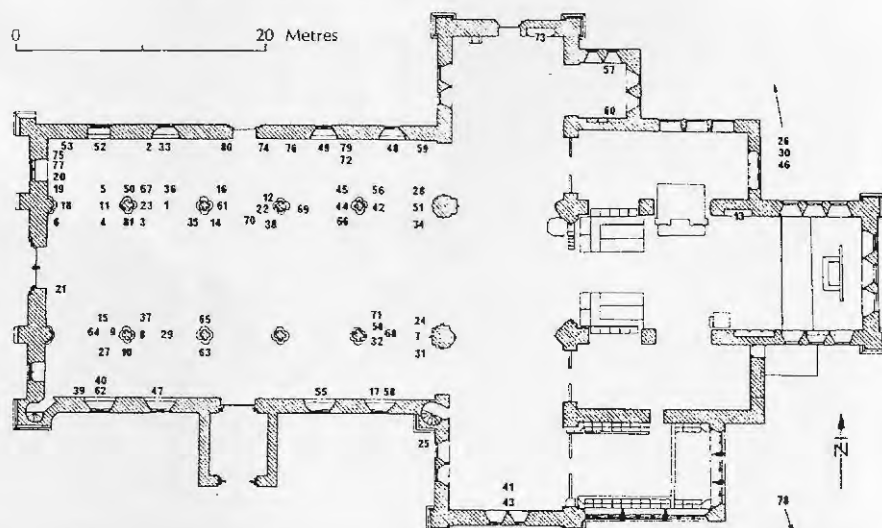
Op het totaal van 81 beschreven monumenten met inbegrip van de 33 bovengenoemde tombes, treffen we 45 zerken aan met diverse kruismotieven. Wel moeten we hierbij in aanmerking nemen dat de monumenten voor de begravenen uitsluitend betrekking hebben op de toentertijd heersende adellijke families, de grote koopmansgeslachten en de geestelijkheid. Ambachtslieden en boeren werden niet in de kerk begraven.

Het ligt niet in de bedoeling alle 45 gevonden kruismotieven te bespreken, maar wel de grote verscheidenheid in vormgeving die daarin wordt aangetroffen. Een beschrijving naar onderdom komt dan het meeste in aanmerking. De nummering is terug te vinden op de eveneens afgebeelde plattegrond van de kathedraal.

2. Het oudste fragment van een zerk die in de hoofdstraat van Kilkenny bij renovatiewerkzaamheden is gevonden, heeft een eenvoudige kruisvorm met de volgende tekst: 'Hier ligt Joseph de Keteller, bidt die voorbij gaat...gestorven in het jaar des Heren 1258'. Binnen de randtekst een kruisstaaf met ruit in het midden, de vier uiteinden voorzien van primitief uitgevoerde Franse lelie.

8. Een zerk in sarcofaagvorm met in reliëf een vierarmig kruis met staf,

Plattegrond monumenten in de kathedraal

van onderen eindigend in een klaverblad. Het kruis is in de punten voorzien van een mijter. De randtekst in Lombardisch schrift luidt: 'Hier ligt Elena FitzEdward wier ziel God het eeuwige leven schenke, Amen'

10. Een rechthoekige zerk met vierarmig kruis aan de uiteinden voorzien van een Franse lelie. Alles omgeven door een ring. Op de staf aan weerszijden een gekruld blad. Het betreft het graf van Anabindna Roch van waarschijnlijk vóór 1350.

23. Een zerk in de vorm van een doodskest met een, wat versleten vierarmig Frans leliekruis, de staf heeft met rijke bladversiering. De voet is eveneens in kruisvorm met Franse lelies. Aan de bovenzijde is 'hic' te lezen. Het is een zerk van een onbekende.

34. Geheel anders is de vorm van de zerk bij John Moghlande uit 1508, een rechthoekig, dooreengevlochten kruisvorm op een gebladerde voet die modern aandoet. De inscriptie luidt: 'Hier ligt meester John Moghlande, voorheen kanselier van de, kathedrale, kerk van Ossory die is gestorven op 19 Maart 1508. Een aflat van veertig dagen is verleend door reverend father Oliver, bisschop van Ossory, aan hen die het 'Onze Vader' en 'Wees gegroet Maria' voor zijn ziel bidden. Diegenen die voorbij gaan: sta stil, lees en beweën. Ik ben wat gij zult zijn, ik was wat gij zijt. Bid voor mij verzoekt u John Moghlande of the Mountain'.

38. Op de zerk van Thomas Karroke uit 1520 wordt een gebloemd kruis in reliëf op een getrapte voet afgebeeld met de tekst: 'Hier ligt Thomas Karroke die stierf 26 Juli 1520. God zei hem genadig'.

57. Veel gedetailleerder is het ornament met kruisstaf van Christopher Gafney uit 1576, bisschop van Ossory. Het bestaat uit een achtarmig doorweven kruis, met Franse lelies op de punten en een binnenring, een vierkant kruisje in het midden en twee vijfpuntige sterren aan weerszijden. Verder zijn erboven de bisschoppelijke mijter afgebeeld en ernaast de bisschopsstaf.

60. De zerk van Robert Gafney uit 1591, waarschijnlijk rechtstreeks familie van Christopher, heeft een kruisfiguratie die sterk op de vorige lijkt. Hij was schatbewaarder en

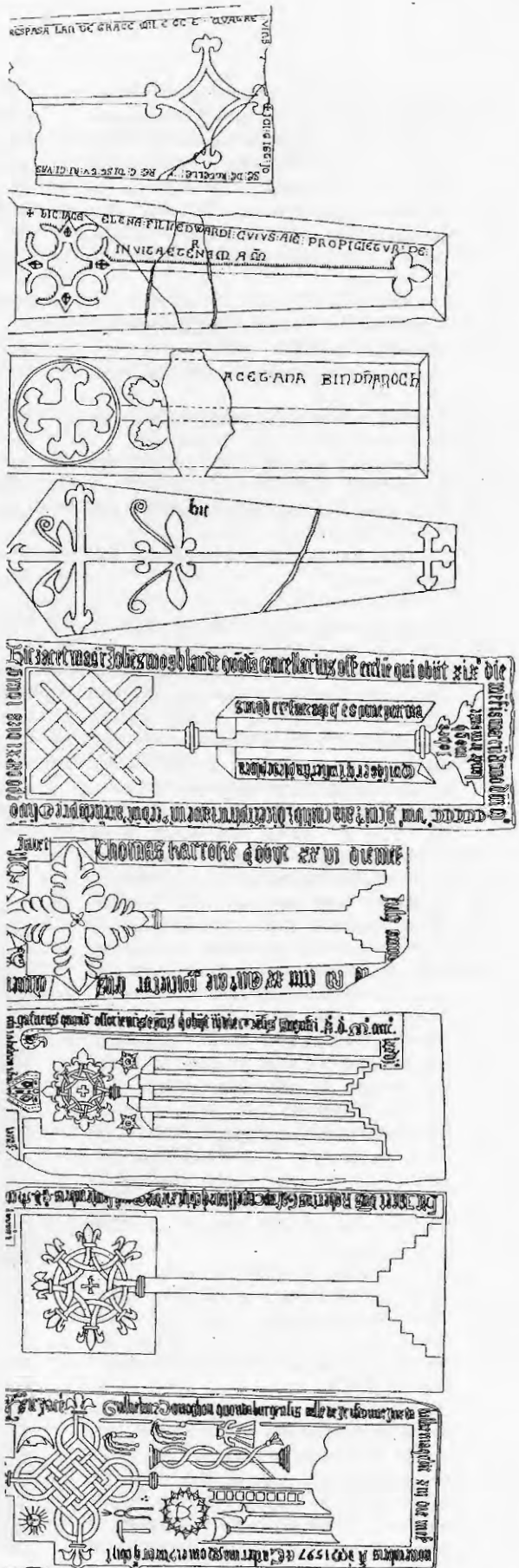
voorzanger van dezelfde kerk.

63. Zeer gedecoreerd is tenslotte de zerk van William Donoghou uit 1597. Ook deze kent weer een, door elkaar gevlochten kruisvorm met rechte- en kromme verbindingen, een staf op een calvarieberg geplaatst en op de hoekpunten de Franse lelie. Op deze zerk zijn echter ook de christelijke martelwerktuigen afgebeeld, evenals de zon en de maan. De tekst vertelt over William Donoghou als voormalig afgevaardigde van Irishtown bij Kilkenny, die gehuwd was geweest met Catherine Moni en op 13 November 1597 was gestorven.

De bovengenoemde voorbeelden tonen de bijzondere variatie aan kruisvormen op de grafzerken binnen een relatief kort tijdsbestek. Tezamen met de rijke figuratie op de tombes vormen deze meerarmige kruisen op de zerken in deze kathedrale kerk een bijzonder beeld van de creativiteit van de opdrachtgevers en hun steenhouwers.

F. Renssen

Hiernaast staan de afbeeldingen van de beschreven zerken, van boven naar beneden resectievelijk de nummers 2, 8, 10, 23, 34, 38, 57, 60 en 63.

PUBLICATIES

Peters, M., *In steen geschreven. Leven en sterven van VOC-dienaren op de Kust van Coromandel in India. Foto's Ferry André de la Porte* (Stichting Historisch Onderzoek in Woord en Beeld i.s.m. Uitgeverij Bas Lubberhuizen, Amsterdam, 2002, ISBN 90-76314-950, 283 blz., 37,50 euro).

'Een Vryer en een Maegd bedeckt dees eene steen
Haer beijder mening was van twee te worden een
Maer d'over:wrede Dood belette dit vergaren
Eerst gaf Den Briel het op en doe wiert Kruijf een Lyk
Haer lyven rotten hier maer in des Hemels Rijk
Zal God de Zielen van die twee Gelieven paren:'

De zerk met dit grafschrift, dat in niet mis te verstane bewoordingen verhaalt over de tragische geschiedenis van Catharina van den Briel en Joannes Kruyf, die op dit ondermaanse niet aan de geneugten van de liefde toekwamen, is een uniek stukje Nederlandse funeraire cultuur. De gelieven overleden vlak na elkaar in 1678 en 1679. De steen is er nog. Toch zal de geïnteresseerde begraafplaatsbezoeker er in ons land vergeefs naar zoeken. Hij bevindt zich namelijk in de havenstad Masulipatnam aan de oostkust van India, een gebied dat vroeger de Kust van Coromandel werd genoemd.

Nadat in 1602 de Verenigde Oostindische Compagnie was opgericht ontstonden in snel tempo handelsvestigingen in het verre oosten. Ook aan de oostkust van India werden handelskantoren, zogenaamde factoirijen, gevestigd. De handel daar bestond vooral uit het ruilen van specerijen uit de Molukken tegen katoenen stoffen die in dit gebied werden geproduceerd.

De tropische omstandigheden betekenden een hoge sterftkans, zeker voor pasgeborenen maar ook voor volwassenen. Daarnaast eisten geslachtsziekten en overmatig drankgebruik hun tol.

De plaatselijke autoriteiten wezen de Hollanders plekken toe waar ze hun doden mochten begraven. Van deze begraafplaatsen zijn er nog verschillende terug te vinden. Marion Peters en Ferry André de la Porte hebben in een voorbeeldige studie vastgelegd

wat er nog rest van de Nederlandse funeraire cultuur aan de oostkust van India.

Voor een deel waarschijnlijk nog net op tijd. Maar voor een deel ook te laat. In haar voorwoord zegt Peters dat als het zo doorgaat binnenkort alles is verdwenen. De plaatselijke overheid heeft meestal geen oog voor het historische belang van een in de weg liggend overwoekerd stukje grond waar een aantal grafstenen door begroeiing aan het oog worden onttrokken. Ook de Nederlandse overheid blijkt zeer laks te zijn in het treffen van maatregelen om deze funeraire cultuur in den vreemde te beschermen. Wat rest aan zerken betreft in het algemeen de grotere, zwaardere, omdat de lichtere exemplaren intussen door de arme plaatselijke bevolking zijn weggesleept, bijvoorbeeld om als wasbord te dienen.

Het bijzonder fraai uitgevoerde boek bevat zeer veel foto's die een goed beeld geven van de verscheidenheid aan grafmonumenten. De eerste twee hoofdstukken gaan uitvoerig in op de omstandigheden waaronder VOC-dienaren in den vreemde leefden en soms stierven. De schrijfster

staat stil bij de ontwikkeling die te zien valt in de grafsculptuur, onder andere door invloeden van de cultuur ter plekke, maar bijvoorbeeld ook doordat de leidende klasse zich in deze hiërarchische samenleving steeds meer wilde onderscheiden en zich daarvoor ook de financiële middelen verwierf.

Het derde hoofdstuk biedt een inventarisatie van de grafmonumenten op de verschillende begraafplaatsen. Voor zover nog aanwezig wordt het grafteken zo compleet mogelijk beschreven en worden biografische gegevens verstrekt. Enkele bijlagen completeren het geheel. Eén daarvan somt de meer dan honderd Hollandse namen op die zijn aangetroffen op de muren van een Shiva-tempeltje. Ze zijn tussen 1662 en 1818 aangebracht als een soort graffiti avant la lettre ten bewijze van toeristisch bezoek door VOC-dienaren. De ontdekking van deze namen, die, zoals het persoonsregister leert, soms ook weer elders op een grafsteen kunnen worden aangetroffen, vormde het startpunt voor het ontstaan van dit boek.

Een zakenregister zou het geheel hebben gecompleteerd, maar de

Geruimd gedeelte op Vredenhof in Amsterdam

PUBLICATIES

liefhebber van funeraire cultuur die zo iets moois in handen krijgt als dit boek zal alleen maar dankbaar zijn en zich genietend terugtrekken onder de leeslamp.

Sytze de Boer

Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen, Handleiding Opgraven en Ruimen (Lelystad, Koninklijke Vermande, 2001, 46 blz., 15 euro inclusief verzendkosten).

Vragen van leden van de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB) over opgraven en ruimen hebben geleid tot deze praktische handleiding. Hoewel in eerste instantie bestemd voor bestuurders, beheerders en personeel van begraafplaatsen, kunnen ook regiocoördinatoren en andere actieve Terebinthleden nuttige informatie vinden in dit boekje. Dat geldt met name voor het hoofdstuk over ruimen, waarin ook de verwijdering van monumenten en instandhouding van historische graven ter sprake komen. Beschreven is wanneer een begraafplaats mag ruimen, hoe het zit met publicatie van een voorgenomen ruiming en hoe te handelen met grafmonumenten na het verstrijken van de uitgifte-termijn van een graf. De houder van een begraafplaats heeft het recht een monument te verplaatsen of op te slaan na afloop van de huurtermijn, maar heeft niet de plicht om het grafteken te onderhouden. Bij instandhouding van historische graven en grafmonumenten komen onvermijdelijk lastige vragen aan de orde zoals: hoe kan een begraafplaats dat doen zonder afbreuk te doen aan haar hoofdtak, het begraven van overledenen? Een andere heikele kwestie is: wie zal dat betalen? In de handleiding worden diverse suggesties aangereikt, terwijl meer mogelijke oplossingen te verwachten zijn uit het overleg dat gaande is met partijen die onze funeraire cultuur een warm hart toedragen. De handleiding is te bestellen bij het LOB bedrijfsbureau, Gerard Dousingel 15, 3351 JE Papendrecht.

Rita Hulsman

Krabben, A., ed. Doodgewoon. Doodscultuur en uitvaartmanieren (Zutphen, Walburg Pers, 2001, ISBN 90-5730-170-9, 256 blz., 17,92

euro).

Wat doe je, als er geen funerair tijdschrift is, dat je van a tot z leest en je je eigen artikelen moeilijk gepubliceerd krijgt? Dan breng je doodgewoon je eigen periodiek op de markt. Deze gedachten speelden Anja Krabben door het hoofd, voor ze in 1994 Doodgewoon ten doop hield in de Amsterdamse sociëteit Felix Meritis, waar Witte Wieven in pantomime een witte koffietafel in beeld brachten.

Zo gewoon was deze stap nu ook weer niet. Doodgewoon deed kritisch verslag van de grote veranderingen in de doodscultuur, die zich in de jaren negentig van de 20ste eeuw in Nederland voltrokken. Aangezien Doodgewoon bovendien het eerste en waarschijnlijk tot nu toe ook het enige publiekstijdschrift over de dood is, trok het tijdschrift niet alleen in Nederland maar wereldwijd de aandacht. In 2001 zette Anja Krabben een punt achter Doodgewoon. Op eigentijdse wijze geeft ze tegenwoordig informatie over de ontwikkelingen in de funeraire wereld via haar site www.dood.nl Deze bundel bevat een representatieve selectie van de artikelen uit Doodgewoon, die thematisch zijn ingedeeld. Zo is een artikel over een excursie van de Terebinth naar de Achterhoek te vinden in het hoofdstuk Hobbyisme. Het boek sluit af met diverse registers op alle publicaties in de zeven jaargangen. En voor wie er geen genoeg van kan krijgen, vrijwel alle 29 verschenen nummers zijn nog leverbaar.

Wim Cappers

Barry, S. en anderen, A Worthy Foundation. The cathedral church of St Canice Kilkenny 1285-1985 (s.l., Dolmen Press, 1985).

Maes, E., "Begraafplaatsen in de provincie Utrecht", (in: GM Kwadraat, nummer 3, winter 2001, 4-B).

Siliotti, A., ed., Graftomben van de eeuwigheid (Utrecht, Veltman uitgevers, 2001, ISBN 90-5920-0160, 304 blz., 29,95 euro).

Stevens Curl, J. ed., Kensal Green Cemetery. The Origins & Development of the General Cemetery of All Souls, Kensal Green, London, 1824-2001 (Chichester: Phillimore & Co. LTD., 2001, ISBN 1-86077-194-7, 412 blz., 93 euro).

Tas, F.J., R.I.P. Funeraire monumenten en beroemde Vlamingen (s.l., Boekhandel de Slegte, 1996, 9.98 euro).

Koopvideo "En toen was er de dood...". Meer informatie over deze vijfdelige documentaire aangaande sterven en uitvaart in Drenthe op TV Drenthe bij www.rtvdrenthe.nl

Twee cd's over de dood. Meer informatie over deze driedelige serie aangaande begraven, cremieren en gedenken uitgezonden tijdens het radioprogramma 'Het Spoor Terug' bij VPRO Publieksservice, Postbus 11, 1200 JC Hilversum.

EXCURSIES

Noorderbegraafplaats Amsterdam

In aansluiting op de lezing van Puck Kooij op 23 februari en een uitstekende broodmaaltijd, nam Karel de Beurs, beheerder van de Noorderbegraafplaats, het gezelschap mee voor een rondleiding. Zo op het eerste gezicht een eenvoudige dodenakker waar soberheid de toon aangeeft. Geen fraaie beelden of lommerrijke lanen. Maar De Beurs attendeert ons op allerlei aardige bijzonderheden.

Met nauw verholen trots wijst hij ons op de volle hulst- en buxushagen die er keurig gesoigneerd bijstaan. Het is een heel efficiënte beplanting, want deze hoeft maar eenmaal per jaar geknipt te worden. De hagen verdelen de begraafplaats in intieme perken, waar je rustig kunt zitten op een van de vele bankjes. De begraafplaats, die dateert van 1931, heeft, afgezien van een paar grafkelders, weinig grote graven, maar is geheel omgeven door een wandelpad.

In de hoge populieren die langs de achterzijde staan vallen onmiddellijk de vele grote nesten van reigers op. Er heerst een geweldige bedrijvigheid, want hoewel het nog bijzonder guur en stormachtig is, vliegen de reigers af en aan met nestmateriaal. Het is niet met onverdeeld genoegen dat De Beurs ons meedeelt dat deze begraafplaats de grootste reigerkolonie van Amsterdam herbergt. In de circa zestig nesten zal elk ouderpaar één jong groot brengen en aangezien ook deze reigers uitblinken in waarom zij bekend staan brengt dit veel overlast mee. Gelukkig springt de gemeente bij en mag de beheerder hiervoor een aparte begrotingspost opvoeren.

Op de begraafplaats kan veel. Voor wat betreft de monumenten zijn nagenoeg alle materialen toegestaan. Glas, hout, kunststof, alles mag. Zo passeren we het graf van een buschauffeuse waarop een haltebord is geplaatst met als eindpunt Geuzenveld. Een modern vormgegeven marmeren steen is voorzien van een roulette in helle kleuren. Een graf in een groot rond perk, vol met uitbundig bloeiende narcissen, toont een prachtig gelamineerd portret van een jonge vrouw met hoed. Daarnaast staat een diepzinnig gedicht, dat ik hier graag laat volgen. 'Ik was nog ongeboren / niet verloren / uitverkooren... / Ik hoefde niet te leven /

mocht blijven waar ik was / Maar ze bleven roepen / in het leven / dus ik dacht / voor even / Het viel niet mee / toch ben ik gebleven'. We passeren het graf van Daphne, een meisje dat maar achttien jaar is geworden. Met wat er aan knuffels, eendjes, harten en lantaantjes is uitgesteld op haar graf, als was het een altaar, zou men een paar schappen in een speelgoedwinkel kunnen vullen. Maar hoe dan ook, het is zo aandoenlijk. Op het graf van een zanger staat een levensecht mannetje met een microfoon in de hand. Rondom zijn graf ligt een brede rand gemaakt van kleurig mozaïek. Her en der hangen mobiles wiegelend in de wind en brengen hun eeuwigdurende zachte klanken voort. Men kan het een ratjetoe noemen, maar duidelijk is dat wensen van mensen ten aanzien van grafversiering hier voorrang hebben boven regels en voorschriften. Toeven sneeuwklonnes in het gras geven de begraafplaats een lieflijk aanzien. 's Zomers is het een waar vlinderparadijs, aldus De Beurs want er is speciaal gedacht aan de aanplant van vlinderrijke heesters. Onder een wit marmeren steen, waarop de weidse naam ossuarium gebeiteld staat, rusten de stoffelijke resten van de overledenen begraven in de periode tussen 1975 en 1986.

Op deze zeven hectare grote begraafplaats vindt men een afspiegeling van de bevolking van Amsterdam Noord, een minder welvend stadsdeel dat 90.000 mensen telt. Zo'n driehonderd Amsterdammers per jaar vinden hier hun laatste rustplaats. Een relatief groot gedeelte van de overledenen kwam door geweld om het leven. Na een terugval neemt het begraven de laatste jaren weer toe. In 2000 werd de begraafplaats uitgebreid met een columbarium en er zijn plannen voor een geprivatiseerd crematorium. Het bezoek aan de Noorderbegraafplaats, waarover De Beurs vertelt, alsof het om zijn achtertuin gaat, is hartverwarmend.

Puck Kooij

Reigerkolonie op Noorderbegraafplaats Amsterdam

Taal en teken

Je hoort wel eens zeggen, dat dingen voor zich spreken. Voor leden van Vereniging de Terebinth is het belang van funeraire cultuur bijvoorbeeld evident. We weten echter, dat dit buiten onze kring lang niet altijd het geval is. Kerken, kerkhoven, begraafplaatsen, crematoria en gedenktekens zijn stomme getuigen, die niet kunnen zonder het gesproken en geschreven woord van betrokken mensen.

Dit bleek, toen de deelnemers van de excursie naar Nijmegen zich op 13 april verzamelden in de kapel van het klooster van de zusters Dominicanen van de Heilige Familie te Neerbosch. Terwijl de KRO opnames maakte voor de televisieserie Markant Nederland, vertelde zuster Regina de lange tijd vergeten geschiedenis van de grafkelder onder het priesterkoor van de kapel. In deze kelder waren tussen 1863 en 1898 33 overleden zusters bijgezet. Nadien werden gestorven congregatieleden begraven in de kloostertuin. De toegang van de kelder werd na verloop van tijd dichtgemetseld en er verrees een nieuw moederhuis. Bij

EXCURSIES

de nadering van het honderdvijftigjarig bestaan in 1998 kregen de zusters weer belangstelling voor de geschiedenis van hun klooster. Er werd onderzoek gedaan en in 1996 werd de grafkelder teruggevonden. Met hulp van Wim Vlaanderen is de kelder geruimd. Er verrees een tombe, waarin de stoffelijke resten opnieuw een plek kregen. Nu komen de zusters regelmatig in de grafkelder bidden.

Op begraafplaats Rustoord, die de nederlands-hervormden in 1897 voor de minder bedeedden openden, komen gedenktekens eveneens tot leven, door er verhalen over te vertellen. Zo las Puck Kooij bij het graf van haar geliefde onderwijzer Jan Sleeboom uit 1963 zijn gedicht 'Laatste reis' voor, waarvan regels regelmatig in rouwadvertenties staan afgedrukt. Op deze prachtige rustplaats is ook een onopgelost raadsel te vinden. Er is een columbarium uit 1906 aanwezig. Het merkwaardige is, dat in het oudste Nederlandse crematorium gelegen bij Velsen pas sinds 1914 overledenen worden verast. Zijn de urnen van Rustoord afkomstig uit Duitse crematoria en hier geplaatst? Bovendien staat er langs een bosschage onder andere een urn uit 1919. Dit betekent, dat er al voor 1935 buiten Velsen een soort urnentuin zou zijn geweest. Dit

zijn opmerkelijke feiten, die tot nu toe onbekend zijn.

Tenslotte bracht het gezelschap een bezoek aan de katholieke begraafplaats aan de Daalseweg. Uit haar geschiedenis blijkt, dat zelfs een begraafplaats zonder verhaal geen bestaansrecht heeft. Nadat deze dodenakker in 1885 was geopend en in de eerste decennia van de 20ste eeuw door bebouwing was omsloten, werd hij in 1940 gesloten. Toen het bestuur van de begraafplaats begin jaren negentig een deel wilde ruimen, zodat er huizen konden worden gebouwd, kwamen omwonenden in verzet. Met hulp van de Terebinth is de begraafplaats als voorbeeld van de roomse funeraire cultuur in Nijmegen behouden en in 1995 heropend. De voortreffelijke documentatie, waarmee de vernieuwde excursiecommissie haar visitekaartje afgaf, is mede het bewijs, dat de begraafplaats aan de Daalseweg, het graf van Sleeboom en de urnen op Rustoord en de grafkelder bij het klooster van de Dominicanessen als funeraire tekens niet kunnen bestaan zonder taal.

Wim Cappers

Excursie Groningen

De excursie naar Groningen, die op 15 juni was gepland, kan in verband met organisatorische problemen niet doorgaan.

De Laatste Tuin

De excursiecommissie biedt u de mogelijkheid om deel te nemen aan een bijzondere excursie. Op zondag 7 juli zal Ada Wille persoonlijk een rondleiding geven aan Terebintleden over het door haar ontworpen deel De Laatste Tuin op de Floriade. De prijs voor de Floriade is 17,00 euro. Na de rondleiding kan iedereen voor zich de Floriade verder bekijken. Als u interesse heeft, geeft u zich dan op voor 10 juni bij Anne Marie van der Wal, e-mail: harm.wal@planet.nl of telefoon: 038-4544228. Bij voldoende deelnemers kan eventueel een groepskorting geregeld worden van 2,00 euro per persoon. De organisatie is in handen van Laura Fokkema, waar u ook terecht kunt voor inlichtingen. E-mail laura@uitengel.nl of telefoon: 026-3216011. Na opgave krijgen deelnemers nadere informatie.

Kassel

Op 19 en 20 oktober organiseren Vereniging de Terebinth en het Nederlands Uitvaartmuseum samen een funeraire reis naar Kassel. Hoofddoel is een bezoek aan het jubilerende Museum für Sepulkralkultur. Verder worden bezoeken gebracht aan het Zentralfriedhof en de Hercules op de Wilhelmshof met zijn imposante waterval. De kosten bedragen afhankelijk van het aantal deelnemers 110 euro. Hierbij zijn bus-tocht, diner, ontbijt en entree in het museum inbegrepen. Inlichtingen bij Wim Vlaanderen, e-mail: vlaanderen1605@hetnet.nl of telefoon en fax: 038-4531526. Opgeven bij Eskoo Reizen, telefoon: 0416-281514 of fax: 0416-530173.

Op begraafplaats Daalseweg in Nijmegen

AGENDA

1 juni:
Algemene ledenvergadering met aansluitend excursie in Huizen

2 juni:
Concerto in memoriam in de tuin van crematorium Velsen

2 juni:
Theatervoorstelling 'Storm in mijn hoofd' in Centrum voor Overlijdenszorg Oelandhorst te Lelystad. Aanmelding: 0320-226675

8 en 9 juni:
Theatervoorstelling 'Storm in mijn hoofd' in crematorium Rijk van Nijmegen te Beuningen. Aanmelding: 024-6774288

13 juni:
Studiedag 'Begraafplaats als gedenkpark' van de Bestuursacademie Nederland te Eindhoven. Aanmelding: 050-5256019

Tot en met 15 juni:
Fototentoonstelling 'Het licht is heel stil...'. Semi-professioneel fotograaf en vormgever Niek de Man laat een bewerkte selectie zien uit zijn fotoarchief over stilte. Plaats: Stiltecentrum Pax Christi, Godebaldkwartier 74, Winkelcentrum Hoog Catharijne Utrecht. Open: ma t/m vrij van 12.00 tot 16.00 uur

15 juni:
Start televisieserie Markant Nederland door de KRO op Nederland 1 om 19.00 uur, waarbij in één van de afleveringen aandacht wordt besteed aan de Terebinth

15 en 16 juni:
Theatervoorstelling 'Storm in mijn hoofd' in Centrum voor uitvaartzorg Steenbrugge te Diepenveen. Aanmelding: 0570-622784

22 en 23 juni:
Theatervoorstelling 'Storm in mijn hoofd' in crematorium Schoterhof te Heerenveen. Aanmelding: 0510-3633088

5-7 juli:
Internationaal actie- en feestweek-einde in Osnabrück om de omgeving en andere culturen te leren kennen georganiseerd door de Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V. Informatie niedersachen@volksbund.de en telefoon: 0049511321282 en fax: 00495113076531

Tot en met 6 juli:
Tentoonstelling 'Last Minute. Eine Ausstellung zu Sterben und Tod'. Plaats: Focke-Museum, Schwach-

hauser Heerstrasse 240, Bremen, Duitsland

7 juli:
Excursie naar De Laatste Tuin op de Floriade

14 september:
Excursie Utrecht

12 oktober:
Excursie Rheden en Rozendaal

19-20 oktober:
Excursie naar Kassel

21 november:
Studiedag 'Begraafplaats als gedenkpark' van Bestuursacademie Nederland in Maarsse. Aanmelding: 050-5256019

November:
Excursie naar kistenfabriek Unigra te Katwijk wordt op nader bekend te maken datum georganiseerd in samenwerking met de Stichting Vakopleiding Uitvaartverzorging

26 april tot en met 2 mei 2003:
Herhaling funeraire reis naar Noord-Frankrijk

Tot 9 juni 2003:
Tentoonstelling 'Kontraste. Grabzeichen, die sich absetzen' over de culturele betekenis van begraafplaatsen met een breed spectrum van hedendaagse gedenktekens. Plaats: Hauptfriedhof te Freiburg. Bij de expositie hoort een catalogus te verkrijgen bij de Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal, Weinbergstrasse 25-27, D-34117 Kassel, tel.0049561918930, e-mail: afd.kassel@t-online.de

Gereedschap voor grafbezoekers in Sluis

